

Nyord i skandinaviske språk

Ole Kristian Våge (Språkrådet i Norge), Gisle Andersen (Norges Handelshøyskole), Margrethe Heidemann Andersen (Dansk Sprognævn), Jørgen Nørby Jensen (Dansk Sprognævn) & Ola Karlsson (Språkrådet i Sverige)

Nyordsdanning er en dynamisk og kontinuerlig prosess i alle verdens levende språk. Et fellestrekk ved de skandinaviske språkene er at de har en rik evne til å danne nye sammensetninger, noe som gjør tilfanget av nye ord i språket spesielt omfattende. Mange av sammensetningene er for kontekstspesifikke til å være aktuelle for normering eller oppføring i ordbøker, men et utvalg har livets rett og får oppmerksomhet gjennom nyordsbøker, nyordskåringer og behandling i normeringsorganer.

1. Innledning

De siste 1–2 tiår har datateknologi og i særdeleshet korpuslingvistikk gjort arbeidet med å kartlegge danningen av nyord atskillig enklere. Dette omfatter utviklingen av store korpus og elektroniske tekstarkiver som grunnlag for å dokumentere forekomsten og bruken av nyord, og teknologi for å oppdage nyord og se hvordan de sprer seg og gradvis får fotfeste i språket.

Dette gjør at forskere og leksikografer innen de skandinaviske språkene er godt rustet til å følge språkets kontinuerlige utvikling. Arbeidet med å kartlegge nyordsdanning er av stor betydning for normeringsorganer, ordbokredaktører og folk flest, og i en rekke land har det blitt vanlig med nyordskåringer (Våge og Andersen 2014). I de skandinaviske språkene hver for seg er arbeidet med nyord godt dokumentert gjennom tidligere nyordsforskning, men så vidt vi vet er det gjort lite arbeid som sammenlikner arbeidsmetoder og funn på tvers av de skandinaviske språkene. Vi oppfatter at det er mye lærdom å hente i en tverrspråklig sammenlikning av nyordskategorier og utviklingstendenser. I denne artikkelen tar vi derfor et skandinavisk perspektiv og tar for oss nyord på dansk, svensk og norsk. Hvert av de følgende språkspesifikke avsnittene omtaler arbeidet med å kartlegge nyord i de tre landene, hvilke institusjoner og grupper som har spesiell påvirkning på nyordsdanning gjennom det offtentlige ordskiftet, og de viktigste tematiske og morfologiske kategoriene av nyord. I siste avsnitt sammenlikner vi de tre språkene og ser på likheter og ulikheter på tvers av dem.

1.1. Nyordsdanning og morfologiske kategorier

Sammensetninger som *nett+brett* → *nettbrett* er utvilsomt den vanligste formen for nyordsdanning i skandinaviske språk (f.eks. Fjeld og Nygaard 2012), men også en rekke andre morfologiske kategorier av orddanning gjør seg gjeldende. Siden dette utgjør felles begreper som blir omhandlet i de språkspesifikke avsnittene og langt på vei utgjør en fellesskandinavisk terminologi, velger vi å kort omtale dem samlet, her med norske eksempler.

En spesiell type sammensetning er såkalte teleskopord som *brexit*, som er sammensatt av deler av to enkeltord og ikke hele rotordene. Når et ord er avledet av et annet med et prefiks som *u-* eller et suffiks som *-eri* snakker vi om en avledning, som i *sideri*. Ord kan skifte ordklasse som fra substantivet *døgn* til verbet *å døgne*, og slike tilfeller omtales som konversjon. Kategorien forkortinger omfatter kortord som *snap* fra *Snapchat* og initialord som *omg* (av engelsk *oh my god*). En viktig hovedkategori er lånord, og vi skiller mellom direkte lån når ordet beholder dets form, som *backing*, og betydningslån, hvor et hjemlig ord endrer betydning som følge av påvirkning utenfra, som *å adressere* i betydningen ‘ta fatt på, håndtere (et problem)’, som antas å være fra engelsk. Videre omfatter oversettelseslån nye sammensetninger som er dannet etter mønster av en fremmed modell, som *pappakropp*, etter engelsk *dadbod*, mens pseudolån er ord som har et fremmed formverk, men som ikke eksisterer med den betydningen i opphavsspråket, som adjektivet *snacksy*. Til sist kan vi nevne nydannelser som *plinge*, altså helt nye rotord i språket, som er svært sjeldne, og neosemantiske ord, dvs. ord som får ny betydning, som adjektivet *klein*, som har gått fra å bety ‘sjuk’ (om person) til ‘ubehagelig’ (om erfaring, opplevelse) i norsk.

2. Danske nyord

Netordbogen *Nye ord i dansk 1955 til i dag* www.dsn.dk/noid oppdateres flere gange årligt. De nye ord og uttrykk som oppdateringene inneholder, bliver som oftest opdaget ved manuel excerpering af primært skriftlige kilder, det vil først og fremmest sige aviser, blade, tidsskrifter og bøger. Excerperingen udføres i dag primært af nyordsmedarbejderne i Sprognævnet, der jo har en vis interesse i – og erfaring med – at finde de nye ord og uttrykk.

Mængden af søgbare tekstkorporer er i dag langt større end tidligere, og da man på egen hånd umuligt kan gennemgå alle disse korporer for at finde nye ord og udtryk, har man i Sprognævnet udviklet forskellige tiltag i et forsøg på supplere den manuelle excerpering. I starten af nullerne udviklede Jakob Halskov, der på det tidspunkt var ansat i Dansk Sprognævn, således en såkaldt Ordtrawler der automatisk skulle finde nye ord i de store tekstkorporer der

ligger på nettet. Men selvom Ordtrawleren viste sig at udgøre en mærkbar hjælp til at finde såkaldte ”simple, sproglige nydannelser”, dvs. nydannelser der refererer til nyt indhold (jf. Halskov 2010: 95), var den ikke i stand til at finde og identificere en lang række andre sproglige nydannelser, for eksempel flerordsforbindelser og nye valensmønstre (Halskov og Jarvad 2009: 60). Da en maskinel excerpering som den Ordtrawleren udfører, heller ikke kan afgøre om et allerede kendt ord bruges i en ny betydning, som når *morfar* i dansk også kan bruges i betydningen ’lur’ (jf. Lorentzen og Nørby Jensen 2010), er den manuelle, menneskelige excerpering fortsat den primære kilde til nyords-excerpering i dansk.

2.1. Årets ord

For cirka 10 år siden begyndte man i Danmark for første gang at kåre ”årets ord”. Initiativet til kåringen blev taget af sprogtidsskriftet Mål og Mæle, som i samarbejde med sine læsere kårede ordet *ommer* (’noget der ikke er godt nok og derfor skal laves om’) til årets ord for 2006. I 2007 og 2008 var det alene Mål og Mæle der kårede årets ord, men i 2009 kom radioprogrammet Sproglaboratoriet med. Siden 2013 har det udelukkende været Sproglaboratoriet der har kåret årets ord i Danmark. Nyordskåringerne har ikke altid handlet om at kåre egentlige nye ord, men snarere om at kåre ord eller udtryk som på en eller anden måde har været karakteristiske for det forløbne år (jf. Jarvad 2015: 6). Således blev *lømmelpakke* (om en række samlede initiativer overfor unge kriminelle) kåret til årets ord i 2009 af såvel Mål og Mæle som af Sproglaboratoriet, selvom ordet kan spores til 2000, og årets ord i 2013, nemlig *undskyld*, er heller ikke nyt i dansk. Det blev derimod valgt som årets ord fordi en meget omtalt sag i 2013 drejede sig om nuværende statsminister Lars Løkke Rasmussens beklagelser af sin adfærd i forbindelse med førsteklases flyrejser, luksusforbrug og jakkesæt med videre.

Bidragyderne til hvilke ord der kunne være kandidater til årets ord, var for Mål og Mæles vedkommende læserne, mens dommerne udgjordes af tidskriftets redaktører, det vil sige fagfolk. For Sproglaboratoriets vedkommende er det primært lytterne der indsender forslag, suppleret af Sprognævnets årlige nyordslister, mens dommerpanelet udgøres af forskellige repræsentanter for medieerne, kulturpersonligheder i samarbejde med Sprognævnets direktør (jf. Jarvad *ibid.*). Dansk Sprognævn er altså i modsætning til for eksempel Norge ikke direkte involveret i kåringen af årets ord.

2.2. Vigtige nyorddannere: Et par eksempler

Det er en kendt sag at et nyt ord eller udtryk kan være dannet af en kendt person og dermed relativt hurtigt få en ret stor gennemslagskraft. Det gælder for eksempel ordet *rundkredspædagogik*, der godt nok er kendt fra 1996, men først fik sit egentlige gennembrud den 7. oktober 2003. Her holdt daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen sin åbningstale i Folketinget og sagde ved den lejlighed bl.a.: ”I tre årtier er der kastet vrag på paratviden. Den er blevet opfattet som sort skole, udenadslære og terperi. Det er som om at indlæring af faglige færdigheder er blevet nedprioriteret til fordel for at sidde i rundkreds og spørge: Hvad synes du selv?”. Selvfølgelig blev ordet *rundkredspædagogik* faktisk ikke brugt i talen, men fik i den efterfølgende debat en vældig udbredelse. Selvfølgelig havde Fogh brugt ordet flittigt i månederne op til åbningstalen, blandt andet i en tale ved Venstres sommertræf i Fredericia den 9. august, hvor han bekendtgjorde at det nu skulle være slut med den ”flippede rundkredspædagogik” (jf. Nørby Jensen 2016: 132 f.).

Lidt anderledes forholder det sig med ordet *halalhippie* (der bruges om en person som er overdrevent tolerant overfor indvandrere og dermed kommer til at forsvare reaktionære træk i indvandrer-kulturen), som mange vist har troet var dannet af folketingspolitikeren Naser Khader. Men sådan forholder det sig faktisk ikke. Naser Khader har ikke dannet ordet, men det var ham der gjorde ordet kendt i løbet af år 2000, dels gennem en række interview hvor han brugte ordet, dels via bogen *Khader.dk. Sammenførte erindringer*, der udkom i slutningen af 2000. Ophavsmanden til ordet *halalhippie* er derimod med al sandsynlighed den danske journalist Jonas Beha Erichsen, der var vært på P3-programmet *Strax* i perioden 1997–2000. Onsdag den 9. februar 2000 brugte han således ordet i radioen. Peter Skaarup fra Dansk Folkeparti og Naser Khader var gæster i programmet, og sidstnævnte tog altså ordet til sig i en sådan grad at han lige siden er blevet betragtet som *halalhippiens* opfinder, om end det faktisk ikke forholder sig sådan (jf. Nørby Jensen 2016: 73 ff.).

2.3. Nyordstyper

Nyordstyper med udgangspunkt i it

Digital mobning, *cybermobning*, *netmobning* og *cyberbullying* er alle betegnelser for den mobning som nok især unge mennesker kan blive udsat for på de sociale medier. Alle fire betegnelser er kommet ind i dansk nogenlunde samtidig, det vil sige omkring 2006/2007, og det ser ud til at det er *digital mobning* der er den mest almindelige betegnelse i dansk. Orddannelsen er parallel med andre dannelser hvori *digital* indgår – for eksempel *digital indfødt* (om person som er vokset op med digital teknologi) og *digital indvandrer*, *digital*

immigrant og *digital alfabet* (om alle os der ikke i samme grad har den digitale teknologi på rygraden).

Ordene *cybermobning* og *netmobning* kan være dannet i lighed med andre lignende sammensætninger med *-mobning* som sidsteled, for eksempel *sms-mobning* og *mobilmobning*. Førsteleddet i *cybermobning* er ordet *cyber-*, som siden 1990 har været et produktivt forled i dansk i ord som *cyberkrig* og *cyberkriminalitet*. Disse to ord er gledet ret ubesværet ind i dansk, mens *cyberbullying*, der jo er en ren engelsk dannelselse, har haft det sværere – formentlig fordi ordet kan volde vanskeligheder i forhold til såvel udtale som stavning.

Hate, hate på og haters

Det der sker når man udsættes for digital mobning, er med de unges sprog at man får meget *bate*, og at andre *bater* på en. En person der *bater* meget, hedder logisk nok en *bater*. At man får meget *bate*, betyder altså at man er udsat for hadske beskeder (altså mobning), og når nogen *bater på* en, sender de hadske beskeder (altså mobber). Og selve *bateren* – det er ham eller hende der mobber andre. Alle de nævnte ord udtales på (tilnærmet) engelsk. At det engelske ord *bate* bruges som det her er vist, skyldes muligvis at vi også bruger det engelske *like* (både som verbum og som substantiv), for eksempel på Facebook, hvor man både kan *like* (altså synes godt om) andres statusopdateringer og få mange *likes*, altså synes godt om-tilkendegivelser. Er man populær, får man altså mange *likes*, og der er mange der *liker* en. Er man upopulær, får man meget *bate*, og der er mange der *bater på* en. I nogle tilfælde kan chikanen blive så voldsom at man taler om *roasting*. *Roasting* er en form for systematisk tilsvining på de sociale medier, hvor offeret bliver offentligt ”ristet” eller ”roastet”. I visse tilfælde udføres en sådan chikane systematisk og bevidst af en person hvis eneste formål med at være på nettet er at genere andre. En sådan person kalder man en (internet)trolde (eller *troll*, udtalt på engelsk), og det som personen bedriver, kalder man at *trolde* eller *trolle* (med engelsk udtale).

Smart og intelligent

Adjektivet *smart* er ikke et nyt ord i dansk. I betydningen ’fiks, flot, moderne’ har det været kendt i dansk skriftsprog siden 1921, og i betydningen ’(lidt for) dygtig, hurtig’ siden 1866 (jf. Ordbog over det danske Sprog, bd. 20, 1942, ordnet.dk/ods). I de senere år har en ny betydning af *smart* fundet vej ind i sproget, om end den endnu ikke findes i danske ordbøger. Denne nye betydning af *smart* kan oversættes med ’teknisk avanceret’ og findes som førsteled i sammensætninger som *smartboard*, *smartcard* (eller *smartkort*),

smartphone (eller *smarttelefon*) og *smartur*. *Smart-* udtales i de rent engelske sammensætninger ofte på tilnærmet engelsk, dvs. uden stød, mens man især i de sammensætninger der har et dansk efterled (*-kort*, *-telefon*), også kan have en dansk udtale med stød. *Smart* ses også som selvstændigt adjektiv i forbindelser som *smarte byer*, altså teknisk avancerede byer.

Flygtninge og migranter

Omvæltninger i verden kan føre til omvæltninger i sproget. Den europæiske flygtningekrise fra efteråret 2015 og frem har således sat sit præg på sproget. Der er ikke dukket mange egentlige nyord op i den forbindelse, men til gengæld er der blevet skubbet til betydningen af ord der hidtil er blevet opfattet som forholdsvis neutrale. Ordet *migrant*, der kendes i dansk fra omkring 1975, var for eksempel tidligere et forholdsvis sjældent ord med betydningen 'person der flytter fra et sted til et andet'. I fagkredse fungerer ordet som en fællesbetegnelse der dækker over alle mennesker der bevæger sig over grænserne for at tage ophold i et andet land uanset årsagen. Men siden efteråret 2015 er det i debatten ofte blevet sat op som modsætning til begrebet flygtning. Det er nærmest kommet til at betyde 'ikke-flygtning' eller måske ligefrem 'bekvemmelighedsflygtning'. Om man bruger *flygtning* eller *migrant*, handler altså mange gange mere om holdninger end om det rent sproglige. Begrebet *migrant* anvendes således nu ofte med en undertone af at migranterne ikke har et lige så stort behov for at flytte sig som flygtningene, som er forfulgt og for eksempel flygter fra krig. Lige meget om man bruger *flygtning* eller *migrant*, risikerer man altså med sin sprogbrug at tage stilling til personens formål med rejsen og retten til at opholde sig i Danmark.

3. Svenska nyord

3.1. Arbetet med nyord: excerpering och val av ord till nyordslistan

Språkrådet i Sverige har excerperat nyord ända sedan starten på 1940-talet – för att kunna svara på frågor om nya ord, för att följa svenskans utveckling och, som en folkbildande uppgift, för att kunna visa hur ordbildning och språk fungerar. Excerpteringen har bland annat resulterat i tre nyordsböcker som täcker olika perioder: 1945–1985, 1986–1999 och 2000–2015 (Svenska språknämnden 1986, 2000; Språkrådet 2015). På senare år har nyordssamlandet inte minst handlat om att kunna publicera den årliga nyordslistan (se www.sprak-ochfolkminnen.se/nyord) som vid lanseringen strax före nyår brukar få stor uppmärksamhet i svenska medier.

Listan bygger på material från olika källor: egna sökningar och observatio-

ner i tv och tidningar, tidningsbelägg från utomstående excerpter, inskickade ord från allmänheten via en särskild nyordsadress, egenproducerade nyordstexter på vår webbplats etc. Sedan flera år tillbaka ges listan ut i samarbete med tidskriften Språktidningen, som bedriver visst eget nyordsarbete och som själva också bidrar med ordmaterial.

Urvalet till listan är ofrånkomligt subjektivt, varför vi försökt få igång arbete också med automatisk nyordsexcerptering. Det har ännu inte gett något konkret resultat, men nu finns planer på samarbete med redaktionen för Svenska Akademiens ordlista kring sådan excerptering. Dessutom är vi på väg att bilda en eller flera referensgrupper för att engagera fler utomstående i arbetet med nyordslistan. Internt försöker vi samtidigt öka vetenskapligheten i arbetet, vilket bland annat betyder att vi följer vissa kriterier för vad som är passande nyord: de ska ha en viss minimifrekvens i tidningstext och de ska vara antingen nybildade eller tydligt ha ökat i användning de senaste två åren. Dessutom ska de helst inte bara vara rent beskrivande uttryck eller vara nya sammansättningar på gamla mönster, utan vara lexikaliserade ord som säger något mer än den språkliga ytan. Det sista kravet är svårbedömt och kan behöva utvecklas lite: Ett ord som *flyktingstängsel* blev under en period mycket vanligt och var därför på förslag till nyordslistan, men det säger i grunden ingenting mer än 'stängsel för flyktingar'. Och även om sammansättningen *stafettlärare* är ny, är den bara bildad på det sedan länge etablerade *stafettläkare*. Ett lexikaliserat ord som *trumpifisering*, däremot, symboliserar ett helt förändrat politiskt och medialt debattklimat i västvärlden.

Men framför allt vill vi att nyorden ska säga något om samtiden, för det är mycket därför de är så intressanta – och väcker diskussion. Många lärare har hört av sig till oss om att de i klassrummet använder nyordslistan som utgångspunkt för diskussioner om både språk och samhälle. Vi har under 2016 därför haft ett särskilt skolprojekt där vi tagit fram ett läromedel för gymnasieskolan som bygger just på nyordens koppling till samhällsutvecklingen (se www.sprakochfolkminnen.se/nyordiskolan).

3.2. Viktiga nyordsproducenter

Exakt vem som är upphovsmakare till ett visst nyord är ofta omöjligt att säga. Men i dag är nog mediebranschen den största nyordsleverantören, ofta i ett försök att popularisera och rubriksätta olika samhällsfenomen. Särskilt produktiva är yngre journalister på vissa tidningar, och kreativiteten tycks ha ökat i takt med att medierna informaliserats genom bloggar och krönikor. Typiska sådana rubrikord är *terrorresa*, *clownpanik* och *klickokrati* (samhälle där journalistik och politik styrs av vad internetanvändarna föredrar).

Många nyord är fackspråkliga bildningar, som ekonomiorden *skuld-kvotstak* och *egenanställningsföretag*. Ibland kan vi som språkvårdare själva påverka orden, t.ex. genom Språkrådets medverkan i Datatermgruppens rekommendationer för ord som *enkortsdator* och *utpressningsvirus*. Men vi ser även att andra organisationer i dag blivit mer aktiva i att skapa nya ord, ofta som ett försök att styra språkbruket i viss riktning. Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) har t.ex. lanserat ord som *vårdgraviditet* (i stället för det missvisande *surrogatmödraskap*) och *klittra* för 'onanera' (om kvinnor).

Många ord bildas förstås också av helt vanliga privatpersoner, och det är ett ordskapande vi gärna uppmuntrar till som ett led i att få människor att förstå att det är allas ansvar att hitta ord för det vi vill kunna säga. Många sådana ord är vardagliga och tillfälliga ord som aldrig sprids vidare, även om vi ibland försöker plocka upp och lyfta fram förslag som skickas till oss. Ett sådant inskickat ord som vi uppmärksammat är *brickångest* för 'olustfylld känsla som infinner sig i (personal)matsal när man står med matbrickan i händerna och inte vet vart man ska ta vägen'. I nyordlistan försöker vi även få med ord från den kategori som heller sällan uppmärksammas av ordböckerna, nämligen talspråk, slang och ungdomsuttryck. 2015 hade vi i listan t.ex. *douche* ('skitstövel'), *baffa* ('ragga, dejta') och *obror* ('taskig, okamratlig').

3.3. De senaste årens nyordsteman

Mycket av det som nämns i texterna om vanliga nyordsteman i Norge och Danmark känns igen i Sverige. Här följer en genomgång av de kanske tydligaste temana i de senaste årens svenska nyordsskörd.

Flyktingvågen skapar nyordsringar på vattnet

Krig och terror, och de flyktingströmmar det orsakat, har skapat få helt nya ord helt enkelt för att krig och flyktingar inte är något nytt fenomen. Men användningen av vissa befintliga ord har ökat avsevärt. Exempel på det är ord som *självradikalisering*, *terrorresa* och *transitflykting*. Samtidigt har flyktingdebatten alltmer övergått i frågor om integration, vilket bland annat gett avtryck i språkord som *korsspråkande*, att använda en persons samtliga språk vid språkinläring, och *mångspråk*, ett paraplyord som i dag används för allt som har med flerspråkighetsfrågor att göra. De flesta svenska bibliotek har t.ex. i dag en avdelning kallad "mångspråk".

Att terror, våld och säkerhetsfrågor präglar dagens samhälle har vi sett i ord som *terrorängslan*, *tafsvakt* (festivalvakt som ska förhindra tafsande på flickor), *blåljuspersonal* (utryckningspersonal inom polis, sjukvård och brandkår) och *grindsambälle* (av eng. *gated community*).

Miljöorden frodas i den cirkulära ekonomin

Särskilt livskraftiga har annars miljöorden varit: det har de senaste åren öppnats både *lånegarderober* med klädlånning, *matsvinnbutiker* med billig mat som annars skulle slängts och *förpackningsfria* butiker med mat utan miljöskadliga förpackningar; allt i syfte att skapa en mer *cirkulär ekonomi* baserad på kretsloppstänkande. Och i vanliga människors vardag har det varit mycket fokus på *proteinskiftet*, att äta mindre kött och övergå till *växtprotein* och *växtmjölk*. Allt fler väljer också att utbyta varor och tjänster genom *delningsekonomi* och *uberisering* (digitaliserad och decentraliserad tjänsteekonomi), liksom att äta fullgod mat som slängts genom att *dumpstra* (av eng. *dumpster dive*).

Normkritiska ord skapar debatt

Vid sidan av den *veganism* som skapat en del av miljöorden finns andra aktivistiska och normkritiska strömningar i samhället som avspeglas i nyordsfloran. *Kroppaktivism*, *mensaktivism*, *fettacceptans* och *vithetsnorm* (att vita människor är norm) är alla uttryck för en motreaktion mot rådande samhällsnormer, och *frågestrejka* (låta bli att ställa frågor till män som inte ställer frågor i ett samtal), *pappafeminist* (man som anammar feministiska ideal efter att ha blivit far till en flicka) och *mansplaining* (att män förklarar saker för kvinnor bara för att de är just kvinnor) är förstås en motreaktion mot det patriarkala samhället. Många av de normkritiska orden väcker känslor och Språkrådet får inte sällan kritik för att de tas med i nyordslistan.

It-orden andas både möjligheter och faror

Flest nyord har antagligen it-världen producerat, vilket är naturligt med tanke på vår stora konsumtion av teknikprylar och att många av områdets fackord därför sugts upp i allmänspråket.

Många ord handlar om teknikutveckling och vad vi gör med tekniken: vi tar en *groupie*, *svischar* pengar och låter datorer bedriva *robotjournalistik*. Andra ord avspeglar i stället teknikfarorna: vi *ghostar* varandra (gör slut genom att vara oanträffbara), gömmer oss på *det mörka nätet* (av eng. *Darknet*), *rattsurfar* farligt i trafiken och drabbas av *ögonkramp* vid för mycket mobiltittande. En annan baksida är *extremsurfandet*: att personer med mycket *skärmtid* kan bli *nyhetsundvikare* och då lätt drabbas av *faktaresistens*, det vill säga inte låter sig påverkas av fakta som talar emot den egna uppfattningen. Alltfler tar därför en välbehövlig *digital paus* för att känna lite *jomo* (av eng. *joy of missing out*, en avstressad känsla som uppstår när man slipper ta del av något till exempel i sociala medier).

3.4. Ordbildningsmønster og produktiva ordled

Nyordsflødet er delvis globalt og mange svenska nyord er därför engelska eller svengelska, som *youtuber* og *cosplay*. Mange av dem anpassas dock snabbt så att vi i stället får svenska ord som *vejpa* (röka e-cigarett, av eng. *vape*). Andra är helsvenska översättnings- og betydelselån, som *triggervarning* (varning för känsligt innehåll, av eng. *trigger warning*).

Alla lånord er dock inte engelska – *mukbang* (ätvideo) og *poke* (sushisallad) från 2016-listan er faktisk ett sydkoreansk respektive hawaiiansk lånord. Og de flesta ord er fortfarande helsvenska bildningar, i huvudsak substantiv: *blippbetalning* (kontaktlös kortbetalning) og *läslov* (skollov som ska ägnas åt läsning) er ett par exempel. Annars har vi en särskild förkärlek för att bilda verb, vilket man bland annat kan se i verbifieringen av Facebooks reaktionsknappar med vilka vi gärna *wowar* 😱, *hjärtar* ❤️ og *ledsnar* 😞 inlägg.

I nyordsbildningen kan man se att vissa ord og ordled er betydligt mer produktiva än andra. Goda exempel de senaste åren er *funktion*, som i *funktionsförmåga* og *funktionsvariation* (hos personer med funktionsnedsättning), og *social*, som i *social litteratur* (skriv- eller tankeutbyte författare–läsare) og *social dumpning* (utnyttjande av billig arbetskraft). Särskilt produktivt 2016 har förstås *pokemon* varit, vilket vi sett i ord som *pokemonjakt*, *pokeägg* og *pokemani*. Detsamma gäller *svinn* (överskott som slängs), med ord som *svinnsmart*, *svinnfri*, *svinnbov* og *svinnförebygga*, og *parasportens* avknoppningar i bland annat *parabowling*, *parajudo* og *paratriathlon*.

4. Norske nyord

4.1. Arbeid med nyord: ekstraksjon og kåring av årets nyord

I Norge har nyordsforskningen kommet sterkere i søkelyset de senere årene, ikke minst på grunn av kåringen av årets nyord, som er et samarbeid mellom Språkrådet og Norges Handelshøyskole.

Språkrådet har lenge vært engasjert i kartleggingen av nytt ordtilfang i norsk gjennom utgivelsen av ordbøker som tar for seg hver sin 30-årsperiode og viser tilveksten av nye ord og hvordan samfunnsutviklingen har satt spor i språket (Leira 1982; Guttu og Wangensteen 2012). Dessuten har bladet *Språknytt* en fast nyordsspalte hvor en håndfull ord blir kommentert og eksemplifisert.

Arbeidet med nyord har tradisjonelt vært gjort manuelt ved at ordbokredaktører og andre har notert nye ord og deres betydninger og brukskontekst. Det siste tiåret har imidlertid ny datateknologi gjort det mulig å undersøke nyordsdanning på en mer systematisk og fyllestgjørende måte gjennom det som kalles korpusleksikografisk metode (Andersen og Hofland 2012, Atkins og Rundell 2008, Grefenstette 2002, Ooi 1998, Pulcini 2008). Dette går ut på

å bruke store tekstkorpus som datagrunnlag og dataverktøy til å plukke ut nyordskandidater blant ordene som forekommer i korpuset. Til dette formålet bruker vi Norsk aviskorpus, et korpus på 1,5 milliarder ord fra norske aviser, som er samlet inn av forskningsselskapet Uni Research i Bergen (Andersen og Hofland 2012). Korpuset ble etablert i 1998, og vokser med 200 000–250 000 ord i døgnet. Hvert døgn bli ordtilfanget i innhøstede tekster sammenliknet med en akkumulert liste over tidligere registrerte ordformer, og nye ord vurderes som mulige kandidater til listen over årets nyord. Det er selvsagt bare et ørlite utvalg som når opp blant «finalistene», og disse er valgt ut etter nokså nøye vurderte kriterier. Mange interessante kandidater blir utelatt, og sluttresultatet er et kompromiss i form av en ti-på-topp-liste som gir et svært komprimert bilde av siste års nyordsdanning.

Hva utgjør så et relevant nyord? For at et ord skal bli vurdert, må det være nytt og aktuelt og ha gode språklige kvaliteter. Vi velger derfor først og fremst ut ord som passer godt inn i det norske formverket, det vil si at de er lette å skrive, bøye og uttale. Anglicismer blir gjerne utelatt dersom de har en form som ikke passer godt inn (f.eks. *selfie*, som aldri har blitt tatt med blant årets nyord). Ordet må også være semantisk treffende og gjerne også kreativt, slik som *taste plass*, som er dannet analogt med *raste plass* og som refererer til en møteplass for biler hvor man har gratis tilgang til trådløst internett og dermed kan taste så mye man vil. De utvalgte nyordene må også være mye brukt på tvers av medier og være karakteristisk for året som har gått.

På topp det siste årene har vi de siste årene valgt ut *det grønne skiftet* (2015), *fremmedkriger* (2014) og *sakte-tv* (2013).

4.2. Viktige nyordsdannere

Noen språkbrukere er viktigere enn andre når nyord dannes og spres i språket. Det er særlig journalister, forskere, politikere og ungdomsgrupper som særmerker seg når vi har fulgt nyordsdanninger som slår rot i norsk. Journalister er spesielt viktige siden de både skaper og formidler nyord, for eksempel nyord fra forskere og andre fagfolk. Eksempler på det er *fremmedkriger*, *luseskjørt* og *stordata*. Det dreier seg om avterminologisering, altså fagtermer som har gått fra fagspråket til allmennspråket og dermed mistet noe av sin presisjon.

En del nyord har et retorisk tilsnitt og dukker opp i samfunnsdebatter, særlig når synspunktene står langt fra hverandre og debattklimaet er polarisert. Politikere og andre sentrale samfunnsdebattanter trenger retoriske nyord som en del av argumentasjonen, og ofte brukes disse for å «stemple» motstanderen i skjæringspunktene mellom humor, latterliggjøring eller stråmannsargumentasjon. Det gjelder nyord som *godbetstyrann* og *offertyrann*.

Ungdom er en gruppe kreative nyordsdannere som ikke alltid legges merke til. Ungdomssjargongen er jo preget av språkbruk som til tider opponerer mot konvensjonene. Nye populærkulturelle strømninger gir eksempelvis økt bruk av anglisismer. Imidlertid kan det være vanskelig å fange opp nyord fra denne gruppen om man baserer metoden på skriftlige avistekster. Disse språkbrukerne bruker heller alternative (sosiale medium) og muntlige språkbruksarenaer enn bøker og avistekster. En annen sak er om hvilken grad ungdomsnyordene er språklige døgnfluer eller om de fester seg i språket. Likevel er de med på sette sitt preg på den språklige utviklingen i form av nyord (se under).

4.3. Nyordstyper og -tema

Nyord i debatten om flyktningkrisen

Et tema som utvilsomt har satt sitt preg på samfunnsdebatten i Norge, er innvandring, særlig aktualisert i de siste par årene på grunn av krigen i Syria og de påfølgende flyktningstrømmene til Norge og Europa for øvrig. Vi har sett enkelte nyord som har etablert seg, eksempelvis *fremmedkriger* og *syriafarer*, og i offentligheten har det vært en diskusjon om begrepene *migrant*, *flyktning* og *asylsøker*. Her i artikkelen vil vi ta for oss mønstre i form av produktive for- og etterledd i nyord knyttet til dette temaet.

I 2009 slo begrepet *snikislamisering* igjennom for fullt, og det er særlig lederen av det nokså innvandringskritiske Fremskrittspartiet som huskes for den hyppige bruken av nyordet. Forleddet *snik-* i sammensetningen antyder at det skjer en gradvis og ubemerket islamisering av det norske samfunnet. Ord-sammensetningen skriver seg inn i et produktivt mønster, og det har det blitt dannet en rekke lignende nyord som *snikinnføring*, *snikprivatisering*, *sniklegalisering*, *sniktildeling*, *sniksekularisering* og *snikreklame*. Det er påfallende at man nylig også har dannet verb ved trolig retrogradering (*snikislamisere*, *snikforske*) og agenssubstantiv (*snikforsker*).

Debatten om innvandring har naturlig nok også dreiet seg om moral, og det har skapt flere retoriske nyord med *godbet-* som forledd. Det dreier seg først og fremst om *godbetstyranni*, særlig framført av innvandrerskeptiske politikere og andre meningsfeller, men også andre nyord som *godbetsposør*, *godbetshegemoni*, *godbetsapostel*, *godbetskultur*, *godbetsregime*, *godbetsindustri* og *godbetsmålestokk*. Paradoksalt nok blir disse ordene brukt som skjellsord med et negativt innhold, og det gir sammensetningen et oksymoronsk (internt selvmotsigende) og kanskje dermed et attraktivt preg. Opprinnelig kom *godbetstyranni* og *godbetsregime* i bruk som analytiske begreper i kritikken av norsk utviklingsbistand til den tredje verden og den uangripelige moralske autoriteten som bistandsorganisasjonene og politikere mener de innehar. I dag brukes

nyordene for å kritisere grunnlaget for en liberal asyl- og innvandringspolitikk. I forlengelsen av denne klyngen har vi også sett nyord som *toleransetyranni* og *nøytralitetstyranni*.

I det polariserte debattklimaet om innvandring har mange gitt uttrykk for at språkbruken har vært altfor hard og personlig, og en del har følt seg krenket. Det har gitt nyord med forleddet som *krenkelse-*, for eksempel *krenkelseskultur* og *krenkelsestyranni*, mens andre har gjort bruk av etterleddet *-tyranni* og skapt *offertyranni*. Det siste ordet henspiller på at samfunnsdebattanter i for liten grad tåler kritikk og gjør seg selv til offer, noe som skader det offentlige ordskiftet.

Mange nyord har altså blitt knyttet til metadebatten om samfunnsdebatten. Det ser vi også i det produktive forleddet *ytring-*, som for eksempel *ytringskultur*, *ytringsklima*, *ytringsvett* (jf. *ytringsrett*), *ytringsansvar*, *ytringsmangfold* og *ytringsmot*. Disse nyordene berører selvsagt ikke bare asyl- og innvandringsdebatten, men denne har langt på vei skapt den viktigste grobunnen for disse nyordene. Klyngen av nyord speiler et ønske om å bevare en dannet og respekterende tone når ytterpunktene dominerer i de ulike debattene som har preget Norge de siste årene, og flere av språkbrukerne står for et annet standpunkt enn de som bruker *godbetstyranni*.

Nyord i informasjonsteknologi og ungdomsspråk

Ny teknologi gir selvsagt opphav til nyord, og flere forledd har vært spesielt viktige. *Smart-* har gitt *smartklokke*, *smartskole*, *smarthus*, *smarttilbehør* og så videre, akkurat som på dansk. Mye av informasjonen vi får, kommer fra internett, og kampen om oss mottakere har gjort forleddet *klikk-* produktivt, for eksempel *klikkrate*, *klikkvinner*, *klikkagn*, *klikkjournalistikk*, *klikkvennlig* og *klikkfilm*. Informasjonen spres mye raskere på nettet og i sosiale medier, og det har gitt oss mange nyord med *viral-*, for eksempel *viralmarked*, *viralvide*, *viralnettsted*, *viralvideo* og frasen *gå viralt*, og det kan argumenteres for at adjektivet *viral* i seg selv er et nyord i form av en neosemantisme.

Noen nyord peker på teknologioptimisme. Det gjelder ikke minst nyordene med forleddet *smart-*, men også andre nyord som *vennebetaling/straksbetaling*, *delingsøkonomi* og *formidlingsøkonomi*. Andre nyord gir heller uttrykk for de negative sidene ved ny teknologi, som for eksempel *mobilnakke* ('skade på grunn av foroverbøyd nakke ved mobilbruk') og *rekkeviddeangst*, knyttet til elbilkjøring.

Teknologiord kommer ofte fra engelsk, og i en del tilfeller bruker vi den engelske språkformen, som for eksempel *batch* og *proxy*. I andre tilfeller ser vi oversettelseslån (*big data* > *stordata* og *blockchain* > *blokkjede*). Vi ser også

at den del teknologiske nyord har blitt til gjennom nye sammensetninger på norsk, for eksempel *nettvarde* (eng. *beacon*), *datadugnad* (eng. *crowd computing*) og *nettbrett* (eng. *tablet*).

Ungdomssjargong og slang har gitt oss mange nyord, ofte lån fra engelsk, f.eks. initialord som *yolo*, *lol*, *omg* og *pita*. Det har også blitt dannet tilsvarende norske initialord (f.eks. *dleg* ('du lever én gang')) og andre kortformer (*oxo* for adverbet *også*, *seff* for *selvfølgelig*).

Vi ser også en del andre nye uttrykk som er helt eller delvis norvagiserte, f.eks. *føkkboy*, som er aktualisert i ungdomsserien *Skam*, og verbene *snappe*, *hooke* (i *Skam*: 'kline') og *tæsjje* ('stjele', fra *berbisk*). Bruken av disse verbene føyer seg inn i det norske bøyingsparadigmet, det gjør også initialordet *lol*, som har fått infinitivformen *lolle*.

5. Sammendrag

Arbeid med nyord er viktig i alle de tre skandinaviske landene, enten i form av nyordsbøker (Danmark og Sverige) eller nyordskåringer (alle tre), og innhøstingen av dem gjøres hovedsakelig gjennom et datamaskinelt verktøy (Norge) eller manuelt (Sverige og Danmark).

Ikke overraskende er det politikere, journalister, fagfolk, ungdom og språkbrukere ellers som lager nyord. De danske eksemplene viser at man i noen tilfeller kan spore nyord tilbake til dem som faktisk laget dem (Fogh Rasmussen: *rundkredspædagogik*) eller til dem som bidro til å spre dem (Khader: *balalhippie*).

Nyord dannes innenfor en rekke skandinaviske samfunnsområder. Teknologi er selvsagt viktig, og vi har sett at forleddet *smart-* er produktivt i flere språkene. Flyktningkrisen og integrasjon har skapt språklig debatt i alle de tre landene. I Sverige har man fått nyord *transitflykting* og *mångspråk*, mens ord som *migrant* og *flykting* har blitt aktualisert og debattert i Danmark. I Norge har polemikken skapt nyord som *godhetstyrann*, *krenkelseskultur* og *ytringsvett*.

Artikkelen viser at dansk, norsk og svensk språk langt på vei knyttes sammen ved hjelp av felles nyordsdanning, samtidig som ulike nyord synliggjør at den skandinaviske samfunnsutviklingen har nasjonale preg, enten det gjelder svenske *pappafeminist*, norske *godhetsposør* eller danske *balalhippie*.

Summary

How are new words coined in the Scandinavian languages Danish, Norwegian and Swedish? This article discusses some central issues of neologisms. Investigations in neology has shown that journalists, experts, politicians and

adolescentes play a key role in inventing new words. We discuss and show important words originating in semantic fields belonging to debated topics such as migration, computer technology and media, and we investigate particularly productive morphosyntactic patterns. While some new words and word formation patterns are identical between Scandinavian languages, we also show that there are divergent tendencies.

Gisle Andersen er professor i engelsk språkvitenskap ved Norges Handelshøyskole og leder i Språkrådets fagråd for normering og språkobservasjon.

Ole Våge er seniorrådgiver i Språkrådet i Norge og arbeider med fagspråk, terminologi og nyord.

Margrethe Heidemann Andersen er seniorforsker i Dansk Sprognævn. Hun er medredaktør af *Nye Ord i Dansk 1955 til i Dag* på www.dsn.dk/noid og af Retskrivningsordbogen.

Jørgen Nørby Jensen er seniorkonsulent i Dansk Sprognævn. Han er hovedredaktør af *Nye Ord i Dansk 1955 til i Dag* på www.dsn.dk/noid og medredaktør af Retskrivningsordbogen.

Ola Karlsson är språkvårdare i svenska, webbredaktör och nyordsredaktör på svenska Språkrådet vid Institutet för språk och folkminnen.

Litteratur

Agazzi, Birgitta, 2015: *Nyord i svenskan – Blogg, fulbryt, pimpa, rondellhund och andra nytillskott från A till Ö*. Morfem.

Andersen, Gisle og Knut Hofland, 2012: Building a large monitor corpus based on newspapers on the web. I: G. Andersen (red.) *Exploring Newspaper Language – Using the web to create and investigate a large corpus of modern Norwegian*. Amsterdam: John Benjamins.

Atkins, B. T. Sue og Michael Rundell, 2008: *The Oxford guide to practical lexicography*. Oxford: Oxford University Press.

Fjeld, Ruth Vatvedt og Lars Nygaard, 2012: Lexical neography in modern Norwegian. I: G. Andersen (red.) *Exploring Newspaper Language – Using the web to create and investigate a large corpus of modern Norwegian*. Amsterdam: John Benjamins.

- Forskningsrådet o.a, 2014: Ta tempen på språket! *Rapport fra Forskningskampanjen 2014*. <http://arrangor.forskningsdagene.no/c65592/binfil/download.php?tid=1430877> (Lest 14.11.2016).
- Grefenstette, Gregory, 2002: The WWW as a resource for lexicography. I: M.-H. Corréard (red.) *Lexicography and natural language processing*. Gothenburg: Euralex.
- Guttu, Tor og Boye Wangensteen, 2012: *Nyord i norsk*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Halskov, Jakob, 2010: *Halvautomatisk udvælgelse af lemmakandidater til en nyordordbog*. I: *LexicoNordica* 17, 2010, s. 73–97.
- Halskov, Jakob og Pia Jarvad, 2009: Om menneskers og maskiners tilgang til excerpering af sproglige nydannelser - en diskussion og en systemevaluering. I: *Nyt fra Sprognævnet* 2009/4, s. 51-60.
- Jarvad, Pia, 2015: Årets ord. I: *Sprog & Samfund. Nyt fra Modersmål-Selskabet*, 33. årg., nr. 1, marts 2015, s. 6–7.
- Leira, Vigleik, 1982: *Nyord i norsk 1945-1975*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lorentzen, Henrik og Jørgen Nørby Jensen, 2010: *Nye ord. Sprogtema på www.sproget.dk*.
- Nye Ord i Dansk 1955 til i dag*: www.dsn.dk/noid.
- Nørby Jensen, Jørgen, 2016: Nye danske ord med historie. *Dansk Sprognævnets skrifter* 49. Dansk Sprognævn 2016
- Ooi, Vincent B. Y., 1998: *Computer corpus lexicography*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ordbog over det danske Sprog*: www.ordnet.dk/ods.
- Pulcini, Virginia, 2008: Corpora and lexicography: the case of a dictionary of Anglicisms. I: A. Martelli og Pulcini V. M. (red.) *Investigating English with corpora : studies in honour of Maria Teresa Prat*: Polimetrica.
- Svenska språknämnden, 1986. *Från rondell till gräddfil – Nya ord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. Esselte Studium.
- Svenska språknämnden, 2000. *Nyordsboken – Med 2 000 nya ord in i 2000-talet*. Norstedts Ordbok.
- Våge, Ole Kristian og Gisle Andersen, 2014: Nyord, kriterier og språknormering i en årlig kåring. *Sprognævnets konferenceserie* 3, s.23–42.

Stikkord: neologisme, nyord, orddanning, orddanningsmønster

Bibliografiske oplysninger

Våge, Ole, Gisle Andersen, Margrethe Heidemann Andersen, Jørgen Nørby Jensen & Ola Karlsson, 2017: Nyord i skandinaviske språk. I: Torbjørg Breivik (red.). *Sprog i Norden 2017*, s. 94-110.

<https://tidsskrift.dk/sin/index>

©Forfatterne og Netværket for sprognævnene i Norden
